

**FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

*PROF.DR. ŞABAN KUZGUN
ARMAĞANI*

SAYI: 5

ELAZIĞ-2000

TÜRK YARATILIŞ MİTOLOJİLERİNDEKİ FARKLILIKLAR (FARKLI UNSURLAR)

Celil ARSLAN*

Eski Türk inançları üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Bahaeddin Ögel¹, İbrahim Kafesoğlu², Emel Esin³, Ziya Gökalp⁴, Abdulkadir İnan⁵, M. Fuat Köprülü⁶, Hikmet Tanyu⁷, Mehmet Eröz⁸, Ekrem Sarıkçıoğlu⁹ konu ile ilgili eserler vermişlerdir. Eski Türk inançlarının Anadolu ve Rumeli Türkleri arasındaki yaşayan şekillerini araştırmayı konu alan çalışmalarda yapılmıştır¹⁰.

İslamiyet öncesi Türk hayatı üzerinde araştırma yapan bilim adamları, Türk inançları ve dinleri üzerinde de durmuşlardır. Onların yaşayışlarına tesir eden dini inanış ve uygulamaları açıklamaya ve yorumlamaya çalışmışlardır¹¹.

Bahaeddin Ögel'e göre Türk tarihi ile mitolojisinin "birinci çağı" Orhun'dan başlar. Mete, Kurt, Uygur, ve Ergenekon efsanelerinin yurdu, Orhun bölgesidir. İkinci çağı ise Tanrı dağları çevresidir¹².

Bütün Türk destanları, İslam öncesi Türk kozmogonisini, inanışlarını, tarihlerini, edebiyatını hatta yasalarını içinde toplayan bir mahiyet arz etmektedir¹³.

Ancak Türkler yaşadıkları coğrafya gereği birçok din ve kültürlerle karşılaşmış bunun sonucu yıllarca Türk boyları arasında söylenmiş olan bu efsanelere bir çok yerli ve yabancı eklemeler olmuştur¹⁴.

* Arş.Gör., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı

¹ Ögel, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Ankara, 1971, C.I, İstanbul, 1971, C. II.

² Kafesoğlu, İbrahim, Türk Bozkır Kültürü, Ankara, 1987, Eski Türk Dini, Ankara, 1980

³ Esin, Emel, Türk Kozmolojisi, İstanbul, 1979, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi, İstanbul, 1978

⁴ Gökalp, Ziya, Türk Devletinin Tekamülü, Ankara, 1962

⁵ İnan, Abdulkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1995, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1987, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul, 1976

⁶ Köprülü, M. Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1966

⁷ Tanyu, Hikmet, Türklerin Dini Tarihçesi, İstanbul, 1978

⁸ Eröz, Mehmet, Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik, İstanbul, 1977

⁹ Sarıkçıoğlu, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, İstanbul, 1983

¹⁰ Kalafat, Yaşar, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, 1990

¹¹ Günay, Ünver-Güngör, Harun, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Ankara, 1997

¹² Ögel, Bahaeddin, a.g.e., s 58

¹³ İnan, Abdulkadir, Makaleler ve İncelemeler I, Türk tarih Kurumu Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1987, s 223

TÜRKLERİN İLK YURDU VE YAYILDIĞI YERLER

Türklerin ilk yurdu hakkında ilim dünyasında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. XIX. Yüz yılın sonları ile XX. Asrın başlarında yapılan ilmi araştırmalar ve arkeolojik kazılar Türklerin yurdunu şöyle tasvir etmektedir:

Tarihçiler, Çin kaynaklarına dayanarak Altay dağlarını ve etrafını Türklerin ilk ana yurdu olarak kabul etmişlerdir¹⁵. Etnologlar ise, İç Asya'nın kuzey bölgelerini Türklerin ana yurdu olarak belirtmektedirler. Antropologlar, Kırgız Türklerinin yaşadığı bozkırlar ile Tanrı Dağları arasında, Sanat Tarihçileri de Altay Dağları ile Kırgız bozkırları arasında ve Baykal Gölünün güney-batısını Türklerin ana yurdu olarak göstermişlerdir. Dil bilginlerinin yaptığı araştırmalar, Türklerin ana yurdu olarak Altay-Ural dağları arası ile Hazar Denizi'nin kuzey ve kuzey-doğu bölgelerini göstermektedir. Ayrıca Arkeologların yaptığı araştırmalar ile, M.Ö. devirlerde Türklerin anayurtları hakkında önemli bilgiler ortaya çıkmıştır. Bunlara göre, kuzey Altayların hemen batısında bulunan Minusinsk bölgesinde ortaya çıkarılan Afanasyevo (M.Ö. 2,500-1,500) Andronovo (M.Ö. 1,700-1.200) kültürlerden bilhassa ikincisinin temsilcileri olan ırk, mongolid olmayan, braki-sefal Türk ırkının proto tipi olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Buna göre, taş devrinin ilk çağlarından beri Türkler Altay Dağları ile Sayan Dağlarının güney-batı bölgesinde yaşamakta idi¹⁶. Batılı bilginlerden çoğu meseleyi kendi meşgul oldukları ilim dalları bakımından ele aldıklarından bu hususta çeşitli neticelere varmışlardır¹⁷.

Burada tariflerin çeşitli olmasının sebebi, Türklerin hareketli bir millet olmaları ve kültürlerini gittikleri her yere götürmeleridir.

Türklerin Urallarda Ari ırka komşu olduğu, Uzak Doğuda Çin ve Moğolistan ile ilişkilerde bulunduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu arada Türklerin bir kolu olan Yakutların Sibirya'ya göç edip yerleştikleri bilinmektedir. Diğer Türk gruplarından ayrı kalan ve kültür teması olmayan Yakutların dilinde daha çok değişiklik görülmektedir. Bunlara ilaveten, M.Ö. 1,300-1,000 yıllarında Türklerin, Türkistan, Hindistan ve İran bölgelerine indikleri; M.Ö. VI.-III. asırlarda İdil (Volga) vadisinde İskitler ile yan yana yaşadıkları ilmi araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır¹⁸.

¹⁴ Sepetçioğlu, M. Necati, Karşılaştırmalı Türk Destanları, Akran Yayınları, İstanbul, 1990, s.105

¹⁵ Togan, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş I, İstanbul, 1981, s 9

¹⁶ Laszko, Rasony, Tarihte Türklük, Ankara, 1993, s 1

¹⁷ Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1988, s 47-48

¹⁸ Mehmet, Saray, Kırgız Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, s 14-15

MİT TANIMI

Mit kutsal bir öyküyü anlatır, en eski bir zamanda, “başlangıçtaki” mahlullara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Doğa üstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani “kozmos” olsun isterse onun bir parçası (söz gelimi bir ada, bir insan davranışı vs.) olsun, bir gerçekliğin nasıl hayata geçtiğini anlatır. Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl varolmaya başladığını anlatır. Gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder. Mit kutsal bir öykü olarak kabul edilebilir. Her zaman gerçekliklere baş vurur¹⁹.

Kutsal bir “kozmogoni” ve yaratılış diye tanımlanabilecek olan mitolojik olgular, kutsal kitaplarda yer alan profan zaman dışı bazı anlatımlarla ortak noktalar taşıyabilir. Yazılı olan kutsal kitaplar, bu bakımdan, zamanın ve kolektif bilincin vesayetinden kurtulmuş; öte yandan, sözlü anlatım yolunu ve geleneğini kullanan mitolojiler hala, bizi kendilerinden haberdar etmeyi sürdürmektedirler. Gerek kutsal kitaplardaki bilgiler, gerekse mitolojik anlatımlar, ölçülebilir zamana ayarlı tarih kavramını aşmaktadır²⁰.

İlkçağ Mythosu, çok tanrılı bir dinin tanrıları üstüne anlatılan efsane, mythologia da bu efsanelerin bir araya geldiği kitaptır. Mythologia ilk çağın din kitabı olması gerekirken hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü bu efsaneler inanç-tek tanrılı dinlerde sözü edilen inanç- düzeyine çıkmamıştır. Sözlü ya da yazılı anlatım ve sanat kollarının hepsinde konu edinilip işlenen ve işlendikçe değişen mythoslar ne kadar ozan, yazar, sanatçı varsa, o kadar biçim almış, bu nedenle hiçbir zaman belli bir dinin tek kitabı halinde toplanamamıştır²¹.

Her şeyden önce, insanın bakışlarını evrene ve kendi varoluşuna yönelterek, bazı yorumlara girişmesi, onun belli bir bilinç düzeyine; kendi ‘ben’ i ile, onu kuşatanın bilgisine ulaştığının bir işareti sayılmalıdır. İnsanın evrendeki temellerini ilgilendiren varoluşla ilgili her buhran, hem bu dünya realitesini hem de insanın bu dünyadaki mevcudiyetini ilgilendirirken, temeli de dini kökenlidir. Kısaca mit derin bir dini ihtiyaca, ahlaki özlemlere cevap vermektedir.

Efsanelerin kendilerine Mythos veya Mythe denildiği, mitolojinin ise, bu efsaneleri inceleyen ilim kolu olduğu kabul edilmektedir²². Mitoloji, yalnızca bir milletin veya akraba toplumlara ait efsanelerin, bir bütün halinde incelenmesidir. Mit araştırmaları, dinler tarihi araştırmaları ile yakından ilgilidir.

¹⁹ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, (Çev. Sema Rifat), İstanbul, 1993, s 13

²⁰ Sadık Kılıç, *Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, İzmir, 1993, s 44-45

²¹ Erhat, Ezra, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1972, s 5-6

²² Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Ankara, 1971, C.I, s V.

Bu günkü milletler arasında köklü mitolojiye sahip olanlar ve olmayanlar vardır. Bir milletin düşünce ve içtimai tarihi MİT'lerinin araştırılması ile aydınlığa kavuşturulur.

MİTLERİN YAPISI VE İŞLEVİ

Arkaik toplumlarda yaşandığı biçimiyle Mit konusunda şunlar söylenebilir:

1-Mit, Doğaüstü Varlıkların eylemlerinin öyküsünü oluşturur.

2-Bu Öykü kesinlikle gerçek (çünkü gerçeklerle ilgilidir) ve kutsal (çünkü Doğaüstü Varlıklar tarafından yaratılmıştır) olarak kabul edilir.

3-Mit her zaman için bir "yaratılışla" la ilgilidir. Bir şeyin nasıl hayata geçtiğini, ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır. İşte bu nedenle de, mitler insana özgü her anlamlı eylemin örnek tiplerini oluştururlar.

4-İnsan MİT'i bilmekle nesnelere kökenini de bilir, bu nedenle de, nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir. Burada dıştan, soyut bir bilgi değil de (Mit' in ya tören havası içinde anlatılması yada kanıtını oluşturduğu rituelin gerçekleştirilmesiyle) rit biçiminde yaşanan bir bilgi söz konusudur.

5-Şu yada bu biçimde, insan, Mit' i yeniden hatırlatılan ve yeniden gerçekleşme aşamasına getirilen olayların kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında "yaşar". Mit' leri yaşamak, gerçek anlamda dinsel bir yaşantıyı kapsar. Dinseldir, çünkü sıradan yaşantıdan, gündelik yaşamdan farklılık gösterir²³.

MİTOLOJİ VE BAZI DİNİ İNANIŞLARDA YARATILIŞ

Esasında kahramanlarını tabiatüstü varlıkların meydana getirdiği mitolojiler, bir başlangıçlar tarihidir: Dünyanın, hayvanların, bitkilerin ve insanın menşinin , ama kendilerinden sonra insanın şimdiki gibi olduğu, (erkekli-dişili), toplum halinde örgütlenen, yaşamak için çalışmak zorunda olan bir varlık haline gelen bütün eski olayların anlatımıdır. Başlangıçları bize hiçbir şahit bırakmamış olan bir çağa çıkan, tanrıları konu alan bir doktrin (theogonie)²⁴: insan fiillerini, düşünceleri ve toplumların tüm hayatını yöneten kapsamlı bir bakış tarzıdır. Bu genel karakterleriyle mitolojiler, başlangıçtaki olayların tarihidir ve bu çok özel mahiyetteki karakterlerin anlatımında veya hikaye edilmişinde tabiatüstü varlıklar bir yada birden fazla merkezi bir rol oynamaktadırlar. İnsanın yaratılış karakter-

²³ Eliade, Mircea, a.g.e., s 23-24

²⁴ Erhat, Ezra, a.g.e.,s 309-310

rinin doğal bir sonucu olarak, fitri bir yönelimle doğaya, onu anlamaya ve yorumlamaya çalışmış olan mitolojiler, tecrübi bir yöntemle doğrulanamayan modeller oluşturmakta olup yaratılışın başlangıcında meydana gelmiş olan evrensel nitelikli olguların sembolik bir dil kullanılarak, anlatımıdır. Müessir olduğu ortamda, varlığın ve dünyanın üstündeki nihai hakikati açıklamayı gözeten mitolojinin dünyası, eski kültürlerin, dinlerin dünyasıdır²⁵.

Mitolojik anlatımların pek çok hususiyeti arasında başlıcası, onun zaman içindeki yerleştiği çerçevedir. Bir sonluluk ve fani oluş damgasını sırtında taşıyan zaman ve tarihin dışında, çok özel bir zaman ve tarih boyutu taşır. Mitolojik anlatımların geçerliliği de sözü edilen zaman ve mekanın dışında teşekkül etmesinde yatmaktadır.

Eski yunan kültürünün neticesi olan mitolojilerde insanın yaratılışı karmaşık bir haldedir. İlk insan, insan-yaratıcı, kadın-erkek, net çizgilerle birbirinden ayrılmamaktadır. Ancak yer yer toprak ve su motifinin bulunması ve “çağ” tasvirleri, insanın taş soyundan geldiğinin ileri sürüldüğü görülmektedir.

İlk insan ve onun adından bahseden kaynaklar vardır. Bunlar dini metinler, kutsal kitaplar ve mitolojik hikayelerdir. Din kesin bilgilerle kendisine inananları kanalize etmektedir. Yeryüzündeki dinlerin telkin ettiği fikirler ve esaslar farklıdır. Bu farklılık, ilk insan ve onun sahneye çıkışı meselesinde de kendini göstermiştir. İlk insan, farklı şekillerde tanıtılmış olsa da bütün telakkilerde yer almaktadır. İlahi dinlerin ilk insan olarak gördüğü Hz. Adem’in yaratılışına benzer hikayeler Mısır, Asur, Eski Pers, Yunan, Hint, İskandinav, hatta Polinezya ve Afrika’nın yerli kabilelerinde, Zulu inanışlarında da bulunmaktadır²⁶.

Yahudi Kutsal kitabı Tanah’ın (Hristiyanların Eski Ahid adını verdikleri, Yahudilerin, yazılı dini edebiyat külliyatı niteliğinde olan kutsal kitaplarıdır. Tanah; Tora (tevrat), Neviim, ve Ketuvim adında üç kitaptan meydana gelmektedir.) Tora (Tevrat) kitabının Tekvin bölümünde yer almaktadır²⁷. Burada yaratılış olayı bir bütün olarak ele alınmakta, yaratılış, “gün” adı verilen zaman dilimleri içerisinde gerçekleşmektedir. Kainat ve bütün varlıklar 5 günde yaratılmış, insan yaratılmadan önce, hayatının idame için ihtiyaç duyacağı her şey hazırlanmıştır. İnsan her şeye hakim olacak güçte, en son olarak yaratılmış ve onunla yaratma işlemi tamamlanmıştır²⁸.

²⁵ Kılıç, Sadık, a.g.e., s 3-4

²⁶ Erdem, Mustafa, Hz. Adem (İlk İnsan) Ankara, 1994, s 3-4

²⁷ Kitab-ı Mukaddes, Tevrat-ı Şerif yahut Eski Ahit Kitabı, Kitab- Mukaddes Şirketi Yayını, İstanbul, 1993, s 1-3

²⁸ Erdem, Mustafa, a.g.e., 17-20

Hristiyanların sahip oldukları yaratılış ve ilk insana ait bilgiler Eski Ahid'in, Tevrat bölümünde yer almaktadır. Eski Ahid'i, kutsal kitaplarında bir bölüm olarak benimseyen Hristiyanlar, yaratılış konusunda verilen bilgileri prensip olarak kabul etmekle birlikte, yaptıkları yorumlarla Yahudilerden ayrılmaktadır. Hz. Adem'i gerçek bir şahsiyetten çok bir sembol olarak gördüklerinden, onun yaratılışını genel anlamda insan cinsinin yaratılışı şeklinde görmekte ve hadiseye bu açıdan yaklaşmaktadırlar. Yahudilik Tanrıyı insan şeklinde tasavvur eder, ona beşeri bir takım sıfatlar verirken, Hristiyanlar İsa'yı Tanrılaştırmışlar, böylece insana bazı ilahi sıfatlar atfetme cihetine gitmişlerdir. Yeni Ahid adı verilen İnciller ve mektupların bulunduğu ikinci kısımda yaratılış konusuna yer verilmemekte, ancak Allah-insan ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır.

İslam'da Hz. Adem'in yaratılışı konusunda Kur'an, ve Hadis gibi kaynaklarda bilgi bulunmaktadır. Yaratılış hadisesini bir bütün olarak ele alan Kur'an, yer, gök, bitki ve hayvanlardan sonra insanların yaratılışına temas etmektedir. İnsan kendinde bulunan özellikleri itibarıyla, diğerlerinden ayrıcalık göstermekte ve Kur'an'da onun hayat sahnesine çıkışı ile ilgili yaratma görülmektedir. Normal, tabii şartların dışında, su, toprak, çamur, gibi maddelerin bazı merhalelerden geçtikten sonra, kendisine ruh üfürülerek yeryüzünde görülmesidir.

Tarih sahnesinde görülen, müntesibi kalmış veya kalmamış dinlerin hemen hemen hepsinde "yaratılış" ve "ilk insan" konusuna temas edilmektedir. Ancak dinlerin kendi özelliklerine göre "ilk insanın" adı, yaratılış şekli ve yaratıldığı zaman konularında farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, diğer dinlere nazaran, ilahi menşeli dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet) asgariye düşmektedir. Ancak anlayış farklılığından kaynaklanan bazı farklılıklar bulunmaktadır²⁹.

1-Her üç dini inanışa göre, yaratan Allah'tır. O, kainattaki bütün varlıkları yarattıktan sonra, insanı bizzat kendisi yaratmıştır.

2-İlk insan yeryüzünden alınan topraktan yaratılmıştır. Ancak bu toprağın nereden ve nasıl alındığı, kutsal kitaplarda yer almamaktadır.

3-İnsanı diğer varlıklardan üstün kılan özelliklerden en önemlisi, kendisine Allah'ın ruh vermiş olmasıdır.

4-Her üç dine göre ilk insan Hz. Adem'dir.

5-Hz. Adem'in Allah'ın halifesi olması; bazı istisnalar olmakla birlikte, her üç dinde ortak bir görüş olarak kabul edilmektedir.

²⁹ Erdem, Mustafa, a.g.e., s 171-180

6-İslam dışındaki dinlerde HZ. Adem'in Allah'a benzer olarak yaratıldığı konusu üzerinde durulmaktadır.

7-Meleklerin Hz. Adem'e secde ederek, üstünlüğünü kabul etmeleri, Allah'a olan itaatlerini izhar ettirmeleri sadece Kur'an da bulunmaktadır.

8-Hz. Adem'in hayatında önemli yer tutan "Cennet",Yahudilere göre, dünyada Ortadoğu'da bir yer, Hıristiyanlara göre sembolik bir hikaye, İslam'a göre ise Hz. Adem'in içinde bir süre yaşadığı ve Ahirette Müminlerin gireceği yerdir.

9-Her üç dinin ortak konularından birini, Havva'nın yaratılış hadisesi teşkil etmektedir.

10- Yasak ağaç, üç din tarafından, imtihan aracı olarak görülmektedir.

ESKİ TÜRK İNANÇLARINA GENEL BAKIŞ

Yaşadıkları geniş coğrafi sahanın gereği olarak Türkler, bir yandan doğuda Budist Çin kültürünün etkisine girerken bir yandanda batıda Zerdüsti İnan'ın inançlarıyla haşır neşir olmuş ve nihayet Maniheizmi de tanımışlardır. Değişik coğrafya ve iklimlerin, kültürlerin ürünleri olan bu dinler, bazen Türk toplumunda halef-selef olurken, bazende yan yana olmuşlardır.

Orta Asya'da en eski Türk topluluklarının inanç sistemlerinin Tabiat Kuvvetlerine inanma, Atalar Kültü, Gök Tanrı inancından oluşan bir dini sistemin mevcut olduğu ifade edilmektedir³⁰. Bu anlayışın evrensel bir sistem olma eğilimi gösterdiği kabul edilmektedir. Türklerin evreni temel algılayış biçimi de Üniversalizm veya Üniversizm (kainat nizamı) şeklinde adlandırılmıştır³¹. Şamanizm tabirinin eski Türk dininin gerçek ifadesi olmadığı, batılı misyoner ve etnologların bu yanlış deyimini özellikle kullandıkları görüşü ifade edilmektedir³².

Türklerin yaratıcı güce, varlığa karşı İslamiyet öncesinde ve sonrasında pek farklı bir inanca sahip olmadıkları, semavi dinlerde olduğu gibi, Türklerin Kağanlarını yeryüzünde Tanrının elçisi (resülü, gölgesi) şeklinde tasavvur ettikleri ve inandıkları belirtilmektedir. Tanrının yukarda, gök yüzünde olması inancı, Türkler arasında, başlangıçtan itibaren devam etmiştir³³.

Türk inançlarında Tanrı (tengri) merkez olmak üzere, çevreyi onun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyelerin aldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarla, (Orta Asya ve Sibirya Türklerinden derlenen etnoğrafik bilgi ve malzemeyeyle

³⁰ Kafesoğlu, İbrahim, a.g.e.,s 289-303

³¹ Günay, Ünver-Güngör, Harun, a.g.e., s 55-56

³² Sankıoğlu, Ekrem, a.g.e., s 89

³³ Ögel, Bahaeddin, a.g.e., s 115

yazılı kaynakların verdiği bilgiler birleştirilerek) Tengri etrafında var olan çevre tablosu çıkartılmaya çalışılmış, unsurları gösterilmeye çalışılmıştır³⁴.

Tengri'nin yeni adlar ve sıfatlar kazandığı da görülmektedir. Bay Ülgen, Tengere Kayra Kan, Kayra Kan gibi.

a) Yardımcı İyeler; Türk inanç sistemi içinde yardımcı iyeler, Tengri Ülgen'in oğulları, kızları, ve diğer büyük iyeler şeklinde tasavvur etmiştir.

b) Koruyucu İyeler; Umay, Türk kavimleri arasında çocukların ve loğusa kadınların koruyucusu olarak fonksiyonun sürdürmüştür. Ayrıca bütün canlıların yavrularını büyüyüncüye kadar korumaktadır. Ana Maygil, tüm yurdu ve halkı korumak ile görevliydi. Ak Ana (Ak Ene), Altay Türkleri arasında yaşayan bu iye, inanca göre, Tanrı Ülgen'e yaratma kudreti ve ilhamı vermiştir.

c) Kara İyeler; Erlik, Erlik, insanlara her türlü kötülüğü yapar. İnsanlara ve hayvanlara türlü, türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. Ülgen gibi çocukları olduğuna inanılır. Erlik İyesinin hizmetinde olan iyelere, Kara iye ve Yek adı da verilir. Alkarısı, Türk dünyasının hemen her yerinde görülmektedir. Üremenin ve çoğalmanın düşmanı gibidir. Bunların dışında Gök ve Yer İyeleri, Ev-Ocak-Od /Ateş-Ağıl İyeleri de bulunmaktadır³⁵.

TÜRK YARATILIŞ MİTOLOJİLERİNDEKİ FAKLILIKLAR (FARKLI UNSURLAR)

Her milletin yada kavmin kendine has bir kozmogonisi olduğu gibi Türklerinde kendilerine has yaratılış efsaneleri, kozmogonileri ve evren anlayışları mevcuttur³⁶. Bilindiği gibi kozmogoni (cosmosgani), bütün dünya ve alemin universe meydana gelişi hakkındaki nazariye ve görüşlerdir. Türkler yaşadığı coğrafya gereği çeşitli din ve kültürlerin tesirleri altında kalmıştır. Fakat dış tesirler ayıklandığı takdirde bütün Türk kozmogonileri arasında birleşik ve yakın görüşler ortaya çıkmaktadır³⁷.

Türk kozmolojisinde, birçok kavimde olduğu gibi dünya (alem) üç ana bölge üzerinde kurulmuştur. Bu bölgeler birbirine merkezi bir eksen (axe) ile bağlı olan gök, yer ve cehennemlerdir. Üç kozmik bölge arasındaki haberleşme ve dayanışmanın kendisiyle ifade edildiği sembolizm oldukça karışık ve tezadlardan müstağni değildir. Bu sembolizmin bir geçmişi vardır ve defalarca zaman içinde daha yeni olan kozmolojik sembolizmlerle bozulmuş, değiştirilmiş, fakat maruz kaldığı pek çok etkilere rağmen O'nun esas şekli bozulmamış

³⁴ Kalafat, Yaşar, a.g.e., s 20-

³⁵ Kalafat, Yaşar, a.g.e., s 20-54

³⁶ İnan, Abdulkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1995, s 13

³⁷ Ögel, Bahaeddin, a.g.e., C I, s 431-432

ve şeffaf kalmıştır. Kozmik bölgelerden birbirine geçmek mümkündür. Tanrılar yeryüzüne inerler ve ölümler de yeraltına inerler, aynı şekilde zamanın ruhu da extaz (extase) halinde yeraltında veya göklere seyahatinde oradan uçar³⁸.

Çok çeşitli din ve kültürlerin tesirleri altında kalmasına rağmen İslam öncesi Türklerin kozmogonilerinde kainatın yaratılışı üzerinde çok geniş şekilde durulmuştur. Yer ve yer altı alemi, gök ve gökler alemi, güneş, ay ve yıldızlar alemi gibi. Başka bir ifadeyle, alemin yaratılışı ile ilgili çeşitli olaylar gösterilmiştir.

Gök-Türk Yazıtları'ndaki "yukarıda mavi gök aşağıda yağız yer kılındığı zaman ikisinin arasında kişiöğlü yaratılmış" cümleleri Manas destanındaki "yer yer olduğu zaman; su su olduğu" mısraları eski Türk kozmogonisinden kalmış izlerdir³⁹.

Yer ve gök yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti, yer yoktu, gök yoktu, güneş ile ayda henüz yoktular. O zaman, Tanrıların en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı, insanoğullarının ata ve anası Tengere Kayra Kan vardı⁴⁰.

Altay mitolojisinde yaratılıştan önce uçsuz bucaksız bir okyanus vardı⁴¹. Yakutlar kainatın ezeli ve kadim olduğuna inanmışlardır. Yakutlara göre ilk insan, gökten inen bir yaratıktan türemiştir⁴².

Sibirya'nın kuzeyindeki halkların bir kısmı insanların ikamet ettiği yeryüzünün gökten inmiş olduğuna inanmaktadır⁴³. Gök'ün Tanrısı (Gök Tanrı) yeri göklerin yukarısından indirdi. Bazen şöyle yada böyle gökten yere düşme şeklinde olan yer'in bu inişine Türk boyları arasında çok rastlanmaktadır⁴⁴.

Burada dikkat çekilen husus dünyanın menşei ile ilgili bu görüşler aynı zamanda daha önceden bir ilk denizin mevcudiyetini kabul etmektedir. Daha geniş şekilde yaygın olan efsaneler ise yeryüzü cevherinin derin bir ilk denizin tabanında toplanarak yerin meydana gelişi şeklindedir⁴⁵.

Yakutların dünya ile ilgili tasavvurları çok karışıktır. Kainatın ezeli ve kadim olduğuna inanırlar⁴⁶. Aynı şekilde Yakutlar yerin de ezelden beri hep

³⁸ Eliade, Mircea, İmgeler ve Simgeler, (Ter.M. Ali Kılıçbay), Ankara, 1992, s 26-27

³⁹ İnan, Abdulkadir, a.g.e., s 13

⁴⁰ Radloff, W., Sibirya dan, (Çev. Ahmet Temir) İstanbul, 1994, C. II, K.I, s 6-7

⁴¹ Ögel, Bahaeddin, a.g.e., C II, s 120

⁴² İnan, Abdulkadir, a.g.e., s 13

⁴³ Harva, Uno, Les Representation Reliquies Des Peuples Altaiques (Trad. Par Jean-Luis Perret), Gallimard, Paris, 1959, s 67

⁴⁴ Harva, a.g.e., s 67

⁴⁵ İnan, Abdulkadir, a.g.e., s 13-14

⁴⁶ Harva, a.g.e., s 69

varolduğuna inanırlar. Bu sebeple onlar, onun yaratılışı ile hiç ilgilenmezler. Onlar, onca yerin denizden nasıl çıktığı hususu üzerinde dururlar⁴⁷. Bir Yakut efsanesine göre “Urun” Aytoyan (Beyaz yaratıcı efendi) geniş deniz üzerinde yüzen bir kabarcık gördü. Ve ona sordu: “Sen kimsin?” Kabarcık cevap verdi, kendisinin şeytan olduğunu suların dibindeki yer’de ikamet ettiğini söyledi. Tanrı ona o zaman şöyle dedi: “Gerçekten denizin altında toprak varsa andan bana bir parça getir!” Şeytan suya daldı ve bir süre sonra biraz toprakla geri döndü. Tanrı onu aldı ve takdis etti. Onu suyun üzerine koydu ve onun üzerine yerleşti. O zaman şeytan Tanrıyı boğmaya karar verdi ve toprağı inceltmek için yaymaya koyuldu; fakat tersine o ne kadar genişlerse o kadar sağlam hale geliyordu. Böylece deniz yüzeyinin büyük bir kısmı örtüldü⁴⁸.

Tanrının bir varlığı suya daldırarak oradan toprak çıkartması ve o varlığın ağzında bir parça toprak saklaması motifleri diğer Türk yaratılış mitlerinde de bulunan bir husustur⁴⁹. Orta Asya ve Sibirya’da geçen efsanelere birçok din ve kültürlerin tesiri olduğu bilinmektedir. Buna rağmen Türk efsaneleri kendine has özelliklerini koruyabilmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi, Altay efsanelerine göre; kainatın başlangıcında iki varlık vardı. Bunlar Tanrı Ülgen ile kişi oğlu (Erlık)’dir⁵⁰. Bu durum diğer Orta Asya ve Sibirya-efsanelerinde de böyledir.

W. Radloff tarafından tesbit edilen bir Altay efsanesine göre; evvelce ancak su vardı. Yer, ay, gök ve güneş yoktu. Tanrı ile bir kişi vardı. Bunlar Kara kaz şekline girip su üzerinde uçuyorlardı. Tanrı hiçbir şey düşünmüyordu. Kişi rüzgar çıkarıp suyu dalgalandırdı ve Tanrının yüzüne su serpti. Bu “kişi” kendisinin Tanrı’dan büyük olduğunu sandı. Suyun içine daldı. Boğulacak gibi oldu. Sonrada Tanrı’dan yardım istedi. Tanrı; “yukarı çık” dedi. Sudan çıktı. Tanrı şöyle buyurdu; “sağlam bir taş olsun”. Suyun dibinden taş çıktı. Tanrı ile Kişi taşın üzerine oturdular. Tanrı, Kişiye “suya dal ve toprak çıkar” dedi. Kişi toprak çıkardı ve Tanrı’ya verdi. Tanrı bu toprağı suyun üzerine atarak “Yer olsun” dedi. Böylece yer yaratılmış oldu⁵¹.

Bir başka Altay efsanesi ise Yer’in menşei konusunda bize daha başka bilgiler vermektedir. “Ülgen denizin üzerinde insan hatları bulunan bir çamur gördü. Ona hayat verdiği zaman ondan, Şeytan (Erlık) çıktı. O Tanrı’ya düşman olmadan önce, O’nun yakın bir dostu idi”⁵². Altay Tatarları alışkanlıktan olsa gerek Tanrı’ya; dünyayı yaratırken yardım eden varlığa “insan”, veya “ilk insan”

⁴⁷ Harva, a.g.e., s 67-68

⁴⁸ Harva, a.g.e., s 68

⁴⁹ Harva, a.g.e., s 68

⁵⁰ İnan, Abdulkadir, a.g.e., s 14-29

⁵¹ İnan, Abdulkadir., a.g.e., s 14

⁵² Harva, a.g.e., s 69

adını vermektedirler. Fakat her zaman bu insan şeytana dönüşerek sona erer. Bunun sebebi, O'nun çok bilmişliği (günahkarlığı), gururu ve övünçlüğü vasıflarında yatar. Günah işleyen ilk insanın değişik kültürlerde cezalandırılması gibi ilk insan burada da cezalandırılır⁵³.

Altay Tatarlarının anlattığına göre yerin ve göklerin bulunmadığı, fakat sadece suyun bulunduğu bir zamanda, Ülgen (yüce) yeri yaratmak için suların üzerine indi. Fakat O işe nasıl başlayacağını bilemedi. Düşünceli ve tasalı idi. O zaman "insan" ona yaklaştı. Ülgen ona sordu; "sen kimsin". "Ben de yeri yaratmak için geldim" diye cevap verdi. O zaman Tanrı kızdı ve "Eğer ben yaratamıyorsam, sen onu nasıl yapmak istersin? dedi. İnsan dedi: Ben gereken cevherin nerede olduğunu biliyorum. Tanrı ona, ondan alıp gelmesini emretti. İnsan derhal suya daldı ve denizin tabanında bir dağ buldu ve ondan bir parça kopardı, ağzına koydu. Suyun yüzeyine geri gelince ondan bir parçayı Tanrı'ya verdi, kalanını ise ağzında sakladı. Ağzındaki kırmıtları tükürdüğü zaman yeryüzünde bataklıklar oluştu⁵⁴.

Başka bir efsaneye göre de; önceleri yalnız Tanrı ve bir de su vardı. Tanrı suya bir beyaz Kuğu kuşu gönderdi, bir ağız dolusu toprak getirmesini söyledi. Kuğu suyun dibine daldı. Oradan toprak aldı ve suyun üzerine çıkınca toprağı üfledi. Bunlar toz halinde sulara düştü. Bu tozlar büyüyerek yayıldı. Topraklar meydana geldi. Bu topraklar düz bir alan idi. Tanrı bu defa ikinci bir Kuğu kuşu gönderdi. O da toprağı gagaladı. Bundan da dağlar, yükseklik ve derinlikler oldu. Bu arazi üzerinde bitki yoktu. Bu hal Şeytanın hoşuna gitmedi. Şeytan da bataklıklarla ormanı yarattı⁵⁵.

Troçanskiy, yaptığı araştırmalarda, Yakut Türklerinin dünyanın yaratılışı ile ilgilenmediklerini, çünkü onların dünyanın başlangıçtan beri zaten var olduğuna inandıklarını, var olan bir şeyin de yeniden yaratılmasının yersiz bir şey olacağı inancını taşıdıklarını ifade etmektedir⁵⁶.

Orta Asya ve Sibirya'da söylenen yaratılış efsaneleri, içinde en büyük ve doğru olanının W. Radloff tarafından derlenmiş olan Altay Türklerine ait efsane olduğu kabul edilmektedir⁵⁷. Bu destanın Uygur Manihaizm'inin tesiri altında olduğu, Verbitskiy ve Potanın inkiler ise orijinal efsaneler olarak kabul edilmektedir⁵⁸. Altay, Yakut gibi birbirinden çok uzakta bulunan Türklerin yaratılış destanlarının tümünde, kainatın başlangıcından beri iki varlık vardı: Tanrı ve Şey-

⁵³ Harva, a.g.e., s 69

⁵⁴ Harva, a.g.e., s 68

⁵⁵ Uraz, Murat, Türk Mitolojisi, İstanbul, 1967, s 8

⁵⁶ Ögel, Bahaeddin, a.g.e., s 430

⁵⁷ Ögel, Bahaeddin, a.g.e., s419

⁵⁸ Ögel, Bahaeddin, a.g.e., s 426

tan. Tanrı insanı yeryüzü yaratıldıktan sonra yaratmıştır. Altay yaratılış efsanesinde insanoğlu, daha kainatın daha başlangıcında bile vardı. Bu Altay efsanesini diğerlerinden ayıran bir özelliktir.

Yaratılış efsanelerinde Moğol ve İran mitolojilerinin etkisinden söz edilmektedir. Coğrafi yakınlığın bu hususta etkili olduğu kabul edilmektedir.

Altay Türklerinin yaratıcı Tanrısı "Bay Ülgen" in, diğer Türk lehçelerinde adının görülmemesine rağmen, diğer Türklerde eski ve müşterek bir Tanrı tipini temsil ettiği söylenebilir.

Bazı efsanelerde Ülgen'in büyük Tanrının kendisi olmadığı görülmektedir. Nasıl Sibiry'a'nın kuzeyinde oturan Yakutların bir Ak-Yaratıcısı ve bir de bunların yardımcıları var idiyse, Ülgen'de yardımcı ve ikinci derecede bir yaratıcı olarak görülüyordu.

Erlık, Türk mitolojilerinde Şeytan'ın kendisidir. (Bazılarında insan olduğu ibaresi bulunmaktadır.) Erlık başlangıçtan beri Gök Tanrı Ülgen ile beraberdi ve ebediyete kadar beraber kalacaklardı. Türk yaratılış mitolojilerinde Tanrılara çoğu zaman bir insan şekli ve şahsiyeti verilmiştir. Erlık her zaman kendi istek ve yaratılış gereği kötü şeyleri seçer ve kötü işleri yapmağı tercih eder. Bilgisizdir, yıkıcıdır, karıştırıcıdır. Düzen, sulh ve sükun istemez. İradesi yoktur ve iradesizliğin timsalidir. Sonsuz karanlıkların bağrından kopup gelir ve kuzeydeki karanlık ülkeler onun yurduudur.

Kil'den meydana gelen ilk insanın erlik adını alması ve Tanrı ile rekabete girmesi Altay mitolojilerinin yerli motifleridir. Tanrının ilk olarak yaratmış olduğu insanı beğenmeyerek, yeniden yedi insan daha yaratması, Yakut Türklerinin yaratılış mitolojilerine benzer. İnsanların etlerinin topraktan ve kemiklerinin de kamıştan yaratılmış olması yeni bir mitoloji motifidir. Altay yaratılış mitolojisinde ise (Potanin) insanın eti toprak, kemikleri ise taştan yaratılmıştı. (Kadın da erkeğin kaburga kemiklerinden meydana getirilmişti.) Tanrı, insanların boynuna kamıştan bir düdükle üfleme yolu ile can ve ruh vermişti⁵⁹.

Diğer milletler gibi Türkler de dünyanın bir balık üzerinde durduğuna inanmışlardı. İslamiyetin Orta Asya'ya etkilerinden sonra, yüksek kültüre sahip olan Türkler arasında dünyanın, bir öküzün boynuzları üzerinde durduğuna dair inanış umumileşmiştir. Budizm veya diğer güney kültürlerinin tesiriyle bu inanış, Orta Asya halkları arasına yayılmış ve mitolojide yerini bulmuştur⁶⁰.

⁵⁹ Ögel, Bahaeddin, a.g.e., s 446

⁶⁰ Ögel, Bahaeddin, a.g.e.,s 442-443

Tanrı'nun ilk insan örneğini yapıp, köpeğe bırakarak ruh aramağa gittiğini fakat şeytanın köpeği kandırarak tükürüğe boğduğu gibi anlatımlar da görölmektedir.

İlk başta anlatılan denizin dibinden toprak çıkartılması motifinde, bazen Erlik, bazen İnsan, bazen Balıkçıl ve Yaban Ördęinin rol aldığı görölür. Yenisey yaratılış mitolojisinde hiçbir şey yokken, dalgalanan deniz ve büyük Şaman (Yeniseyliler Tanrı yerine Şamanı koyuyorlar.)